

TATJANA PAIĆ-VUKIĆ
(Zagreb)

O PREPISIVANJU I PRIPISIVANJU
(Povodom prikaza knjige
Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije)

U *Godišnjaku BZK "Preporod"* objavljen je prikaz moje knjige *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije*, koji je napisala Hana Younis.¹ Nije uobičajeno da se autori osvrću na prikaze svojih knjiga, pa tako ni sama ne bih odgovorila na neki kritički napis u kojemu se o mojoj studiji govori znalački i argumentirano. Povod za ovaj osvrt je tekst autorice koja čitateljima uglednog kulturnog časopisa nekompetentno predstavlja rezultate mogega istraživanja, prosuđujući ih, vrednujući, pa i obezvrjeđujući, s motrišta one historiografske orijentacije kojoj to istraživanje ne pripada. Iako na početku i na kraju Prikaza spominje mikrohistoriju, ni ta, niti ijedna druga perspektiva iz koje sam pristupila rukopisima Mustafe Muhibbija, nije bila polazište za prosudbu knjige. Posljedica je takva "nesporazuma" napis u kojemu se ne kaže ništa o glavnim zaključcima koje sam iznijela u studiji, dok se istodobno autoritativno tvrdi da se iz nje malo toga može saznati. Na sljedećih nekoliko stranica pokazat ću znanstvenu neutemeljenost toga prikaza čije su glavne metode *prepisivanje* tuđih tekstova i svakovrsno neargumentirano *pripisivanje*.

Prikazi najčešće počinju s nekoliko uvodnih rečenica o djelu i autoru, a zatim se ukratko izlaže sadržaj knjige. Tako čini i Hana Younis, no ona se ne trudi prepričavati svojim riječima. Gotovo polovicu prve,

¹ *Godišnjak BZK "Preporod"*, God. VII, Sarajevo 2007., str. 363-366. (u daljem tekstu: Prikaz). Uobičajeno je osvrt objaviti u časopisu u kojemu je prikaz izašao, no kako je riječ o godišnjaku čiji bih sljedeći broj dugo čekala, obratila sam se uredništvu *Priloga za orijentalnu filologiju*. Članovima uredništva zahvaljujem na spremnosti da moj tekst uvrste u ovaj broj.

i manje dijelove sljedećih stranica Prikaza, popunila je prepisavši rečenice iz službenog *Izvješća* stručnog povjerenstva za ocjenu mojega doktorskog rada, koje je objavljeno na internetskoj stranici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.² Ni na jednom mjestu nema navodnika niti drugih oznaka preuzimanja tuđih riječi. Evo primjera:

Povjerenstvo

Ispitavši sadržaje rukopisa koji se odnose na šerijatsko pravo, pristupnica je utvrdila da je Muhibbi dobro vladao arapskim i turskim jezikom na kojima su bili napisani tekstovi koje je kao šerijatski sudac trebao poznavati, da je redovito čitao pravnu literaturu, prikupljao mišljenja muftija, fetve, vježbao službenu stilistiku, prepisivao cjelovite tekstove fermana, bujuruldija i drugih dopisa središnjih i pokrajinskih vlasti, te da je svakako bio među onim, u prvoj polovici 19. st. već malobrojnim kadijama, koji su imali dobru naobrazbu. (...) Prema niskim stupnjevima kadiluka u kojima je radio, T. Paić-Vukić zaključuje da nije pripadao sloju društveno utjecajne uleme. Ona je nadalje na temelju malobrojnih izvora kao što su popisi dugova, nacrt podjele imetka sinovima i sl., zaključila da je Mustafa Muhibbi u prvim godinama rada u sudu u više navrata bio primoran zakupljivati kadijsko mjesto, te da je katkad bio i u novčanoj oskudici. U kasnijim godinama bio je već toliko imućan da je posjedovao zemljište i nekretnine izvan Sarajeva i u samome gradu. (Izvješće, str. 370)

Hana Younis

Ispitavši sadržaje rukopisa koji se odnose na šerijatsko pravo, Tatjana Paić-Vukić je zaključila da je Muhibbi dobro vladao arapskim i turskim jezikom, na kojima su bili napisani tekstovi koje je kao šerijatski sudac poznao. Utvrdila je, također, da je redovno čitao pravnu literaturu, prikupljao mišljenja muftija – najvećim dijelom bosanskih, vježbao službenu stilistiku, prepisivao tekstove, te da je svakako bio među onim, u prvoj polovini 19. stoljeća, već malobrojnim kadijama, koji su imali dobru naobrazbu. (...) Prema niskim stupnjevima kadiluka u kojima je radio, može se zaključiti da nije pripadao sloju društveno utjecajne uleme. Na temelju malobrojnih izvora, kao što su popisi dugova i nacrt podjele imetka, u radu je ukazano i na materijalno stanje Mustafe Muhibbija, sa zaključkom da je on u prvim godinama rada u Sudu više puta bio primoran zakupljivati kadijsko mjesto, te da je ponekad bio i u novčanoj oskudici. No, u kasnijim godinama je već bio toliko imućan da je posjedovao zemljište i nekretnine u gradu Sarajevu kao i van njega. (Prikaz, str. 363)

² V. http://www.ffzg.hr/dokument/doc_dl.cgi?000542_1.doc. Izvješće su potpisali prof. dr. N. Moačanin, prof. dr. D. Roksandić i dr. M. Ždralović.

Posebnu skupinu izvora čine stihovi napisani u duhu prisnoga prijateljstva s čovjekom pjesničkoga imena Meraki (Nespokojni). (...) Želeći izbjeći prekomjerno domišljanje o tome tko je bio Meraki i kakav je bio njegov i Muhibbijev odnos, ona se zadržala na tome da skicira neke mogućnosti interpretacije tih pjesama u okvirima zasad dostupnih spoznaja o društvenom kontekstu osmanske divanske ljubavne poezije. (Izvješće, str. 371)

Poglavlje koje prethodi *Zaključku* pristupnica je nazvala *Kraj epohe* (str. 191-201), skiciravši u njemu u glavnim crtama kako se kroz reforme provedene u Bosni sredinom 19. stoljeća počinjao mijenjati svijet Mustafe Muhibbija. (Izvješće, str. 372)

Ima u Prikazu i rečenica iz moje studije koje su prepisane ili parafrazirane bez upućivanja na to odakle su preuzete, no na njih ću se kasnije osvrnuti. Kao autorica knjige mogu ipak biti zadovoljna što se makar u jednom dijelu, onome prepisanom iz Izvješća, čitateljima razložno izlaže njezin sadržaj. Ondje gdje H. Younis to čini bez tuđe pomoći katkad ima previše proizvoljnosti.

Za takvim “pripričavanjem” sadržaja slijedi pohvala za lijep i čitak stil pisanja, a zatim kritika pojedinih “propusta”.

Naime, apsolutno je pravo autora da koristi izvore koje vidi da su relevantni za njegovu temu, ali podacima koje preuzima potrebno je pristupiti kritički. U tekstu *Bosna i Hercegovina Muhibbijeva doba*, str. 30, stoji da je u Sarajevu polovinom 19. stoljeća živjelo 60.000 stanovnika, citirajući I. F. Jukića. Uporedimo li ovaj podatak sa zvaničnim popisom iz 1851. godine, u kojem stoji da su u Sarajevu te godine živjele 15.224 osobe [istaknula T. Paić-Vukić], dobit ćemo razliku od 44.776 stanovnika! Naredni zvanični popis objavljen je 1865. godine, a podaci su objavljeni u salnami iste godine, i prema tom popisu u Sarajevu je 1865. godine bilo 36.895 stanovnika. Dakle, podatak o 60.000 stanovnika u Sarajevu polovinom 19. stoljeća je privatni proračun rađen prvenstveno na slobodnoj procjeni samog istraživača, te je kao takav naučno neodrživ. (Prikaz, str. 365)

Posebnu skupinu izvora čine stihovi napisani u duhu prisnoga prijateljstva s čovjekom pjesničkoga imena Meraki. Želeći izbjeći prekomjerno domišljanje o tome ko je, zapravo, bio Meraki i kakav je bio njegov i Muhibbijev odnos, Paić-Vukić se zadržala na tome da skicira neke mogućnosti interpretacije tih pjesama u okvirima zasad dostupnih spoznaja o društvenom kontekstu osmanske divanske ljubavne poezije. (Prikaz, str. 364)

Poglavlje koje prethodi *Zaključku* T. Paić-Vukić je nazvala *Kraj epohe*, skiciravši u njemu u glavnim crtama kako se kroz reforme provedene u Bosni počinjao mijenjati svijet Mustafe Muhibbija... (Prikaz, str. 365)

Autoritarni diskurs prve rečenice zavrijedio bi poseban osvrt, no ja ću se radije pozabaviti samom kritikom. Prije svega, pitanja iz domene historijske demografije u mojem tekstu imaju posve marginalan značaj. Smatrala sam da u kulturnopovijesnoj studiji – i to u njezinu “neproblemskom” poglavlju u kojemu na osnovi objavljenih izvora i literature dajem pregled povijesti Bosne i Sarajeva u prvoj polovici 19. stoljeća – nije nužno do u potankosti istraživati i uspoređivati podatke o broju stanovnika. Stoga sam se pozvala na jedan od dostupnih izvora, na spomenutu Jukićevu procjenu.

Sada ću se osvrnuti i na službeni popis iz 1851. godine³ na koji se poziva H. Younis (popis iz 1865. nije relevantan jer je proveden jedanaest godina poslije Muhibbićeve smrti). Prema njegovim rezultatima, te godine u Sarajevu je bilo 15.244 muslimana (odnosno 15.224, kako stoji u tablici)⁴, te 3.814 pravoslavni i rimokatolika, 1.714 Židova i 330 Roma, svega: 21.102 stanovnika.⁵ Ako se još zna da je popis obuhvatio samo muškarce, a H. Younis na temelju tih podataka tvrdi da su u Sarajevu živjele 15.224 osobe, zaključujem da ona ni žene ni muslimane ne smatra osobama.

Nadalje, osmanski popisi ne mogu se smatrati službenim statistikama stanovništva, zato što su obuhvaćali samo ciljane skupine. Da bi se znalo koje su to skupine, treba znati točan razlog provođenja svakog pojedinog popisa. Izračunavanje ukupnog broja stanovnika dodavanjem *približnog* broja žena, *te približnog* broja pripadnika drugih kategorija stanovništva koje popisom nisu obuhvaćene, primjerice muške djece mlađe od 10 godina, ne može dati pouzdane rezultate. No i tako dobiven aproksimativni rezultat u ovom bi slučaju očito bio znatno bliži 60.000 nego 15.224.

Da zaključim: ni Jukićeva procjena, niti podaci iz službenog popisa, ne mogu se smatrati posve vjernom demografskom slikom onodobnog Sarajeva. Stoga je “naučno neodrživa” upravo decidirana tvrdnja Hane Younis da razlika između broja stanovnika koji navodim u studiji i stvarnoga broja (koji se, ponavljam, ne može znati) iznosi ni manje ni više nego 44.776. Očito je dakle tko ovdje podastire rezultat “privatnog proračuna” kao neupitnu činjenicu.

U daljem tekstu prilikom osvrta na Tanzimatske reforme Paić-Vukić navodi “...jer u Bosni su sve do Latasova pohoda one (misli

³ V. npr. Kaluđerčić, Slavko, “Iz statistike Sarajeva”, *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva*, knj. XIX, sv. 11 i 12, Beograd, 1939., str. 843-853.

⁴ Isto, str. 852.

⁵ Isto, str. 844.

na reforme H. Y.) provedene tek djelimično i površno”, str. 75. Iz ovoga proizlazi da su se Latasovim pohodom Tanzimatske reforme u Bosni počele u potpunosti provoditi, što apsolutno nije tačno. Naime, Omer-paša Latas jeste svojim akcijama zaustavio otpor centralnoj vlasti, ali sve do 1863. godine obavezna vojna služba nije zaživjela, što je bio osnovni zadatak Latasa kada je dolazio da zavede reforme u Bosni. (Prikaz, str. 365)

Teško je shvatiti čime je jedna nimalo problemska i nimalo polemična rečenica, u kojoj samo spominjem reforme i Latasov pohod, izazvala tako žestoku reakciju. Budući da ovoj kritici nedostaje elementarna logika zaključivanja, ne znam ni što se njome kritizira. Najprije se iz iskaza da su se reforme sve do Latasa provodile samo djelomično i površno zaključuje da su se njegovim dolaskom *počele u potpunosti* provoditi. Moguće, iako je to tek jedan od zaključaka koji se može izvesti iz te tvrdnje. Zatim se tako izveden, pa meni pripisan zaključak, naziva “apsolutno netačnim”, a navodna se netočnost dokazuje činjenicom da obavezna vojna služba nije zaživjela sve do 1863. Izlišno je i dokazivati da to što su se reforme *počele provoditi* ne znači da su Latasovim dolaskom *potpuno provedene*, da *početi* nije isto što i *završiti*.

Zanimljiva je i činjenica da je za sagledavanje političke situacije u Osmanskom carstvu u prvoj polovini 19. stoljeća citiran Ivan Lovrenović?! (Prikaz, str. 365)

Kombinacijom upitnika i uskličnika na kraju rečenice obično se izražava čuđenje ili nevjerica. Ovdje međutim ne vidim čemu iščuđavanje nad time što se u studiji o osmanskoj Bosni citira Ivan Lovrenović. Spočitava li mi se to što se pozivam na autora koji nije profesionalni povjesničar? Ili je možda Lovrenović na nekom popisu osoba čije se radove ne smije citirati? Kako bilo, rečenice i dijelove rečenica, poput one da je Bosna u 19. stoljeću bila “talac i žrtva nezaustavljivog dotrajavanja Osmanskoga Carstva” (Svijet Mustafe Muhibbija, str. 32), citirala sam ili parafrazirala zato što jezgrovito izražavaju ono o čemu u studiji govorim. Nisam se dakle pozivala na eseje u pitanjima kao što su upravno ustrojstvo Bosanskoga ejaleta, ili recimo stupnjevanje kadiluka, o kojima pišem na osnovi radova stručnjaka za pojedina područja. A možda sam te rečenice, kad su mi se već toliko svidjele, trebala jednostavno prepisati i ne spominjući Lovrenovića, kao što to sugerira “postmodernistički” pristup tuđem tekstu, kojemu je sklona autorica Prikaza.

Problem šturih izvora i pokušaj Tatjane Paić-Vukić da rekonstruira kako je “možda bilo” dovode je ponekad do zaključaka

koje odmah zatim opovrgava. Tako je, naprimjer, zaključila da “Muhibbijeve rukopisi pokazuju” da njegov odnos prema nemuslimanima nije imao “po srijedi tek zemljopisne i političke nego i mentalne granice...”, [istaknula T. Paić-Vukić.], str. 72. Nakon ovako krajnje pretencioznog zaključka na sljedećoj stranici navodi: “U svakodnevnom životu Muhibbi se svakako susretao s nemuslimanima, no nema izvora iz kojih bi se dalo prosuđivati jesu li odnosi s njima ostajali na razini službenog komuniciranja ili su zalazili i u njegovu privatnost.”, str. 73. Dakle, i sama zaključuje da izvori koje ona koristi nisu dovoljni ni za običan zaključak o njihovom odnosu, a kamoli o njegovim mentalnim ograničenjima. (Prikaz, str. 365-366)

Ovdje se pak moje riječi stavljaju u kontekst koji je konstruiran zato da ih se u njemu može kritizirati. Dio koji sam istaknula nelogičan je, konfuzan i negramatičan, i nema nikakve smislaone veze s mojim tekstom. Nikada ne bih napisala da je “njegov odnos prema nemuslimanima imao po srijedi...”, kako to čini H. Younis. To ništa ne znači. Ne znam ni kojem diskursu pripada sintagma “običan zaključak”, niti ću se truditi nagađati što se njome htjelo reći. Evo što sam *doista* napisala u knjizi:

Za Muhibbija je odlazak na hodočašće bio vjerska dužnost, ali i jedinstvena prigoda za upoznavanje stranih zemalja i susrete s istovjercima iz raznih krajeva. Ipak, koliko god daleko stizao, na svojim je putovanjima ostajao unutar prostora koji se u islamskoj podjeli svijeta naziva *dār al-islām*, područje islama. U njegovo je vrijeme malo bosanskih muslimana prelazilo granice prema “nevjerničkim zemljama” nazvanima *dār al-harb*, područje rata, izuzmu li se sudjelovanja u vojnim pohodima i trgovačka putovanja. Muhibbijeve rukopisi pokazuju da nisu bile posrijedi tek zemljopisne i političke, nego i mentalne granice: svijet onkraj njih on tematizira isključivo kao nevjernički i neprijateljski. Neislamska duhovna baština nije u njegovim rukopisima ostavila gotovo nikakva traga. (Svijet Mustafe Muhibbija, str. 72-73)

Očito je da ovdje ne govorim o Muhibbijevu odnosu prema nemuslimanima općenito, niti o odnosu prema nemuslimanskome stanovništvu Sarajeva, nego o prostornim i duhovnim dosezima njegova svijeta. “Sporni” zaključak o granicama toga svijeta donijela sam iščitavši Muhibbijeve ljetopisne zapise i druge sadržaje rukopisa, koje sam u knjizi i objavila. Iz njih se može vidjeti da nije zabilježio ništa što se zbivalo s onu stranu tako ocrtanih granica, osim pri spomenu kakve

izvanjske ugroze. Gornji odlomak završava zaključkom do kojega sam došla ispitavši Muhibbijeve rukopise kao izvore za poznavanje njegova duhovnog i intelektualnog života. Dakle, to nisu tvrdnje o odnosu Mustafe Muhibbija prema nemuslimanima, kako mi se u Prikazu podmeće. Dijelovi studije ovdje su istrgnuti iz konteksta i spojeni protivno logici moje argumentacije, a sve to kako bi se moglo reći da izvodim *krajnje pretenciozan zaključak koji odmah zatim pobijam*. Ne, radi se zapravo o *tendencioznom manipuliranju* mojim riječima. Dodala bih i to da moja tvrdnja o *granicama* Muhibbijeve svijeta nema nikakve veze s pejorativnom upotrebom riječi *ograničenost*, niti sintagme *mentalna ograničenost*, u registru svakodnevnog govora. Pažljivi čitatelj knjige lako će to shvatiti na osnovi argumentacije koju iznosim.

Na kraju poglavlja *Muhibbijevi zapisi, Muhibbijev svijet*, autorica navodi da joj nije bio cilj razlučiti koja se praksa može smatrati izvorno islamskom, a šta je tradicija, no, ipak je u samom tekstu konstatirala da je način koji je Muhibbi naveo, str. 163., za obavljanje istihare ispravan, tj. prema utvrđenim vjerskim pravilima, što nije tačno, naime, navedeni Muhibbijev način obavljanja istihare nije vjerski nego tradicionalni. (Prikaz, str. 366)

Ni na jednom mjestu ne sudim je li neki postupak “ispravan” ili nije, niti bih taj pridjev upotrijebila a da ne objasnim u kojem smislu neku pojavu smatram takvom. To što pišem da su utvrđena čvrsta pravila i naglašen islamski značaj svakog postupka ne znači da sâm obred proglašavam “ispravnim”, niti da tvrdim kako su ga odobrili vjerski autoriteti. Suzdržavanje od takvih zaključaka obrazložila sam napisavši da mi nije bio cilj “razlučiti koje se prakse može smatrati izvorno islamskima, a što su tek manje ili više islamizirane sastavnice drugih tradicija, niti u opisanim postupcima odrediti što je prema islamskome nauku dopušteno, a što pokudno; time bi se u istraživanje koje je prije svega kulturnopovijesno unio teološki kriterij” (Svijet Mustafe Muhibbija, str. 170). Uzgred budi rečeno, H. Younis tvrdi da Muhibbijev način obavljanja istihare nije vjerski, nego tradicionalan, no to se dvoje ne isključuje. Mnogi su običaji i obredi *i* vjerski *i* tradicijski, što vjerojatno ne bih ni trebala posebno objašnjavati.

Dalo bi se navesti još primjera u kojima autorica spaja dijelove moje studije konstruirajući zaključke i tvrdnje kojih u izvornom tekstu nema. Katkad to čini kako bi ih kritizirala, kao u navedenim odlomcima, a ponekad jednostavno prepisuje ili parafrazira moje rečenice iz raznih dijelova knjige spajajući ih u samo njoj shvatljive konstrukcije. Evo što se dobiva takvim spajanjem nespojivog.

Sarajevskog kadiju Mustafu Muhibbija zapravo smo kroz ovu knjigu upoznali kao radoznalog čitatelja, ali u znatno manjem obimu kao pisca. To je sasvim logično ako uvidimo da je privatna biblioteka uvijek plod samo ličnog odabira, [tako!] njenog skupljača. (Prikaz, str. 366)

Nema tu ničeg logičnog. U prvoj rečenici autorica kao vlastiti zaključak iznosi ono što sam ustvrdila iščitavši sadržaje Muhibbijevih bilježnica i njegove marginalije (str. 94); druga je pak loša parafraza mog zaključka koji slijedi za uvidom da najveći dio njegove biblioteke (dakle biblioteke šerijatskoga suca) čine rukopisi djela s područja fikha i srodnih disciplina (str. 90). U knjizi ove dvije rečenice dijeli nekoliko stranica teksta; ovdje su spojene kao da druga "sasvim logično" slijedi iz prve.

U daljem tekstu izložen je život Muhibbije [tako!] u vrijeme njegovih čestih premještanja, ali je, nažalost rekonstrukcija ostala osuđena na skromne rezultate, to jest na spominjanje mjesta i datuma službovanja, s obzirom na to da građa ne govori ništa više. (Prikaz, str. 363)

Još jedna parafraza moje rečenice. Uporno ignoriranje navodnika i drugih oznaka preuzimanja tuđih riječi ne mogu pripisati nepoznavanju interpunkcije ili zahtjeva znanstvenog komuniciranja; po svoj prilici, riječ je o intenciji. H. Younis moje vlastite uvide i zaključke o mogućnostima spoznavanja Muhibbijeva svijeta predočuje kao svoje mišljenje, kao svoj sud o knjizi. U istom je duhu napisan i sljedeći odlomak s posljednje stranice Prikaza:

Na kraju se nameće pitanje: koliko se, zapravo, može reći o Muhibbijevom svijetu u kojem je živio, na osnovu jedne zbirke koja usto nije kompletna niti bogata ličnim zapisima njenog autora? Rekli bismo vrlo malo, stoga nas ne čudi da autorica vrlo često koristi Bašeskijine zapise kao osnovu, a ne poređenje, te da, kao što i sama navodi, pribjegava "domišljanju" Muhibbijevog svijeta koji građa ne spominje dovoljno. Svijet sarajevskog kadije tako je, prije svega, konstrukcija istraživača svjesnog nemogućnosti konstruiranja onoga kako je doista bilo. (Prikaz, str. 366)

Što znači tvrdnja da zbirka, odnosno knjižnica, nije bogata zapisima njenog *autora*? Možda se mislilo na vlasnika, no svejedno, to je još najmanji problem ovog odlomka. Važnije je to što se u mojoj studiji

ne govori o *Muhibbijevom svijetu u kojem je živio*, nego o Muhibbijevu *životnom svijetu* koji “uz privatno i javno djelovanje pojedinca obuhvaća skup dijeljenih vrijednosti i kulturnih obrazaca zajednice kojoj on pripada” (Svijet Mustafe Muhibbija, str. 12). Onaj tko to ne razumije, može ispisati stranice prikaza nabrajajući čega sve u studiji nema. A zatim može ustvrditi da “ne čudi” to što vrlo često koristim Bašeskijine zapise “kao osnovu, a ne poređenje”. (Inače, zapisi se ni ne mogu koristiti *kao* poređenje.) Postoji li neko pravilo da se drugim izvorima smijemo služiti *samo* za usporedbu? Zar se meni ovdje zamjera ono što je sastavni dio historijskog istraživanja: rad na primarnim i sekundarnim, objavljenim i neobjavljenim izvorima? Kao da je potrebno objašnjavati da su u povijesnoj znanosti i metoda analogije, i oprezno domišljanje – koje nije isto što i izmišljanje, falsificiranje ili konfabuliranje – legitimni načini izvođenja zaključaka o onome što se iz primarnih izvora ne može saznati.

Nerazumijevanje metodoloških i konceptualnih načela na kojima je provedeno istraživanje svijeta Mustafe Muhibbija najbolje oprimjeruje završna rečenica navedenog odlomka: “Svijet sarajevskog kadije tako je, prije svega, konstrukcija istraživača svjesnog nemogućnosti rekonstruiranja onoga kako je doista bilo”.

Kako li autorica Prikaza samo zna čega sam ja svjesna?

Ne zna, nego prepisuje i kao vlastiti sud o mojoj studiji podastire rečenicu kojom završavam Uvod knjige. Samo što sam ja riječi “kako je doista bilo” napisala među navodnicima, i to ne slučajno. U njima je lako prepoznati uobičajenu referencu na stajalište tradicionalne, pozitivističke historiografije da je moguće spoznati “objektivnu povijesnu istinu”; navodnici su znak mojega otklona od takvog shvaćanja povijesti i zadaće povjesničara. Ne smatram da je prošlu stvarnost moguće “apsolutno” spoznati, i zato nikada ne bih mogla iznijeti ovako deciderane tvrdnje: “(...) ne začuđuje nas činjenica da njegovi zapisi govore samo ono što je on želio reći o sebi. To nam potvrđuju i sljedeći stihovi u kojima se njegova želja za ‘vječnim životom’ kroz zabilješke koje je ostavio, posmatrajući ih kao dokaz svog postojanja, jasno očituje...” (Prikaz, str. 366). Ni poslije višegodišnjeg rada na Muhibbijevim rukopisima ne znam što je on želio reći o sebi, niti je li zabilješke ostavio “posmatrajući ih kao dokaz svog postojanja” ili iz nekih drugih, nama današnjima možda nedohvatnih pobuda. U istraživanju sam polazila sa stajališta da u ljude iz prošlosti ne smijemo nekritički upisivati vlastite predodžbe o njihovim unutarnjim porivima, željama i strahovima; zato sam i postavila granice svojem domišljanju, poštujući u prošloj kulturi onaj neodgonetljivi ostatak koji se opire svakoj analizi (C. Ginzburg).

H. Younis na kraju zaključuje da je knjiga *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije* pionirsko djelo i da “ovakve zbirke do sada nisu bile predmet naučnih istraživanja, na način koji je Tatjana Paić-Vukić uradila” [tako!] (str. 366). No iz Prikaza se ne doznaje po čemu je to pionirsko djelo, niti koji je to *način*, odnosno *kako* Muhibbijevi zapisi govore o njemu. Čine li to možda sami od sebe, ili pak – kao svi tragovi prošlosti – progovaraju tek izazvani pitanjima istraživača? O tom *načinu*, odnosno o istraživačkim pitanjima i metodološkim polazištima, ne kaže se ništa, premda se iz studije može mnogo toga saznati o cijelom procesu koji je započeo mojom spoznajom da pred sobom imam rukopise nekog nepoznatog Mustafe Muhibbija, a završio historiografskom (re)konstrukcijom njegova svijeta.

O kompetentnosti H. Younis da kritički prosuđuje studiju koja je rezultat istraživanja zbirke rukopisa govori i njezin zaključak da zbirka Mustafe Muhibbija “predstavlja značajan, *iako dosta štur* [kurziv moj], izvor za istraživanje historije i književnosti osmanskoga perioda, tačnije prve polovine 19. stoljeća” (str. 366). Ne vjerujem da bi ijedan ozbiljan istraživač neku od sačuvanih privatnih zbirki rukopisa iz osmanskoga doba tako olako nazvao šturim izvorom. Nijedna takva zbirka nije *dovoljan* izvor za istraživanje povijesti i književnosti osmanskoga perioda, pa zato ni od studije napisane na temelju istraživanja rukopisa Muhibbijeve knjižnice ne treba očekivati odgovore na sva pitanja o osmanskom feudalizmu, islamizaciji Bosne i divanskoj književnosti. No budući da H. Younis u Prikazu polazi od tvrdnje kako je neporecivo “da se kroz analizu sitnih svakodnevnih događaja (...) može saznati mnogo šta o najvažnijim pitanjima društvenih nauka: društvenoj strukturi i raslojavanju, mehanizmima društvene promjene, djelotvornosti ideologija...” (str. 363), vjerojatno s takvog stajališta i prosuđuje rezultate istraživanja Muhibbijeva svijeta. Da je kojim slučajem pošla od određenja mikrohistorije, kulturne povijesti ili povijesti mentaliteta, disciplina s kojima prikazivana studija svakako ima mnogo više veze nego sa sociologijom, možda bi bolje razumjela pripovijest o Muhibbijevu svijetu i možda bi se manje upinjala da istakne ono čega u knjizi *nema*, ili *ima vrlo malo*.

Za početak bi joj bilo dovoljno pažljivije pročitati Uvod i Zaključak knjige, a možda i *Izvješće* iz kojega je, nesputana akademskim kodeksom, prepisivala cijele odlomke.